

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Кухти Мирослави Павлівни

«Соціальний потенціал людей старшого віку

в сучасному українському суспільстві»

подану на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук

за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Сучасний світ, сповнений новими викликами та ризиками, демонструє нову картину портрету населення, яке веде малоактивний спосіб життя, не відрізняється міцним здоров'ям, тривалістю життя через несформовану культуру здорового способу життя та невпинно старіє. Згідно Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння, Європейської регіональної стратегії його здійснення, а також реалізації принципів ООН стосовно людей похилого віку, Україна, при розробці Державної соціальної політики має виконувати міжнародні зобов'язання в питаннях покращення якості життя громадян похилого віку та формування нових пропозицій для цієї категорії населення щодо оптимізації їх діяльності в усіх сферах суспільного життя.

Україна входить до 30-ти найстаріших країн світу за часткою осіб віком 60 років і старше: у 2015 році вона становила 21%, а частка людей віком 65 років і старше – 15,5% від загальної чисельності населення. Згідно з національним демографічним прогнозом до 2025 року особи віком понад 60 років становитимуть 25% від загальної кількості населення, віком 65 років і старше – 18,4%, а у 2030 році їх частка становитиме понад 26% та 20% відповідно (Дані наведено в Стратегії Національного плану дій з питань старіння до 2020, що було розміщено на офіційному веб-порталі Міністерства соціальної політики України для обговорення громадськістю 17 березня 2017 року). Це зумовлено процесом зниження народжуваності та високим рівнем передчасної смертності без відчутного збільшення тривалості життя.

Посилюють ситуацію міграційні практики молодих людей, що знижують кількість реального працездатного населення в країні.

Звернення до проблеми дослідження соціального потенціалу літніх людей є надзвичайно актуальним і потребує глибокого комплексного аналітичного підходу, адже ця категорія населення має, в тому числі, високо ресурсний потенціал (науковці, керівники з багаторічним стажем роботи, фахівці з вищою освітою тощо) і саме цей ресурс держава має використовувати в ситуації зменшення людського капіталу працездатного населення.

Сутність обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації відповідає вимогам, а їх доведення підпорядковується чіткій доказовій лінії. Мета дисертаційної роботи відповідає заявленій темі, а її структура відтворює логіку вирішення основних дослідницьких завдань. Концептуалізація соціального потенціалу старшої вікової групи з позиції ресурсного підходу, запропонована здобувачкою, є науковим результатом, отриманим на основі: вивчення та аналізу наукової літератури; узагальнення теоретичних положень та практичного досвіду; обробки й аналізу даних емпіричних досліджень, у тому числі й самостійно проведених здобувачкою.

Авторка дисертації виносить на захист отримані нею одноосібно висновки, що визначають новизну і складають предмет захисту.

Конкретизуючи зазначене вище, вважаємо за необхідне вказати на наступні наукові здобутки, отриманні М. П. Кухтою в результаті роботи над основними розділами її дисертації, що визначають новизну і складають предмет захисту.

Перший розділ **«Коли починається старість: маркери похилого віку в різних наукових підходах»** присвячено комплексному дослідженню багатоаспектного явища старіння. Авторка намагалася сфокусувати свою увагу на методології міждисциплінарності. Комплексний розгляд старіння передбачає, що воно є динамічним процесом, що задається біологічними характеристиками, суспільними обставинами соціального життя та

суб'єктивними характеристиками, що ґрунтуються на власній інтерпретації суб'єктом соціального світу та відповідній самоідентифікації (стор. 44) Такий міжпредметний розгляд старіння формує платформу для вивчення старості та розробки і реалізації державної політики та окремих програм для людей досліджуваної групи.

Дисертантка фіксує такі різновиди старості як хронологічна, фізіологічна, психологічна і соціальна (стор. 44) . В розділі представлено чисельні наукові напрями, що вивчають старіння: геронтологічний, демографічний, юридичний, економічний, психологічний та соціологічний. Здійснено наголос, що уявлення про старіння та його межі змінюється не лише в рамках галузей знань, воно має прямий зв'язок з рівнем економічного розвитку суспільства, державною політикою, демографічними характеристиками тощо. В розділі розглянуто ситуацію зі збільшення частки осіб старшого віку в соціально-демографічній структурі суспільства з погляду на українські реалії сьогодення (зниження рівня народжуваності, повільне збільшення тривалості життя, великий відсоток смертей у молодому та середньому віці, Чорнобильська катастрофа тощо) (стор. 61). Старість визначається як соціальний конструкт, де соціальні показники переходу до старшого віку – це зміна основного джерела доходу, зміна соціального статусу, звуження кола соціальних ролей (стор. 74). Дисертантка розрізняє, так звані «молоду старість» (третій вік) та «стару старість» (четвертий вік). Розрізнення ґрунтується на застосуванні функціонального критерію – можливості для старої людини жити активно і незалежно або набуття потреби в сторонньому догляді.

Соціологічні проблеми старшої вікової групи суспільства розглядаються крізь призму соціально-геронтологічних теорій, зокрема теорії активності, теорії вікової стратифікації, теорії субкультури для похилого віку, теорії роз'єднання, теорії модернізації, теорії геротрансценденції (стор. 80-82).

У другому розділі дисертації **«Значення соціального потенціалу старших для суспільного розвитку»** здійснено аналіз поняття «соціальний

потенціал» (стор. 110, 112, 114, 117), який містить низку істотних ознак, серед яких визначено:

- сукупність доступних суб'єкту засобів і можливостей
- створення соціального потенціалу передбачає взаємодію з іншими акторами
- суб'єктом соціального потенціалу виступають актори різного рівня – від суспільства в цілому до окремого індивіда
- здатність оволодіння рядом ресурсів.

Дисертантка спирається на концепцію Сталого розвитку (стор. 124-125), що окреслює ряд проблем, які зумовлюють подальші ресурсні запити сучасності. Саме ці проблеми стають причиною глобальних ризиків, що можуть мати катастрофічні наслідки для людства. На думку дисертантки поняття «соціального потенціалу» остаточно не сформовано, для його опису використовується поняття: «неактуалізовані можливості», «здатки», «здібності», «потреби» тощо. Потенціал особистості пов'язується з процесами актуалізації, реалізації, розгортання, розкриття, втілення, самотворення, самореалізації та розвитку.

В другому розділі авторка спирається на модель «успішного старіння» (стор. 135), яка включає наступні компоненти:

- низьку вірогідність захворювання та інвалідизації
- високий рівень когнітивних та фізичних можливостей
- активну взаємодію з навколишнім середовищем, зокрема в соціальній сфері.

В теорії «активного старіння» (стор. 137) передбачено сприяння забезпеченню прав людей похилого віку щодо збереження здоров'я, продовження термінів праці та участі в суспільному та політичному житті. Саме ці дві концепції спростовують парадигму «занепаду та втрат», яка, зазвичай, пов'язана з наслідками фізичного послаблення і підкреслює активну роль людей похилого віку в суспільстві. Представлені моделі демонструють ресурс збільшення дефіциту в сучасному світі, презентують можливості для

активного використання пропозиції літніх людей на ринку праці та в сфері громадської діяльності.

В цьому розділі окреслено сім основних принципів, як основи сучасної стратегії успішного старіння (с. 144).

За визначеннями ВООЗ «активне старіння» - це процес оптимізації можливостей для забезпечення здоров'я, участі в житті суспільства та захищеності людини з метою поліпшення якості її життя у процесі старіння.

У третьому розділі дисертації **«Можливості актуалізації сучасного потенціалу людей старшого віку у вітчизняному просторі»** окреслено ситуацію соціальної нестабільності як окремих громадян, так і цілих соціальних груп, де втрачаються не лише ціннісні орієнтації, а й самі цінності, що і визначає непередбачуваність і парадоксальність поведінки (стор. 166-167). Соціокультурний та соціоструктурний простір України вирізняється високим рівнем інтенсивності, багатогранністю і багатоаспектністю взаємодій, значним динамізмом життєвих колізій. Нова активна парадигма старіння, виходячи з українських реалій, має бути спрямована на полегшення збереження як фізичних, так і розумових здібностей, орієнтована на надання можливостей літнім людям, за потреби працювати довше, а також забезпечити здоровіші та продуктивніші роки після закінчення робочого життя. .

В розділі активно розглядається феномен життєвої перспективи, окреслюються його параметри (стор. 180), а також функції життєвих перспектив (стор. 190). Дисертантка вводить поняття «проблемно-подієвого підходу» для характеристики життєвих перспектив. Пропонуються компоненти побудови життєвих перспектив (стор. 214).

У четвертому розділі дисертації **«Соціальний потенціал людей старшого віку: емпіричний вимір»** застосовано методи порівняння, аналізу даних статистики, аналізу вторинних даних, анкетного опитування, напівструктурованого інтерв'ю — для визначення представленості структурних компонентів соціального потенціалу в практиках людей старшого віку в

Україні, порівняння структури соціального потенціалу груп населення різного віку.

Вважаю, що найбільш вагомий результат дисертаційного дослідження М. П. Кухти полягає у розкритті особливостей соціального потенціалу та соціально-інвестиційних можливостей людей старшого віку в розвиток суспільства і держави. В роботі концептуалізовано соціальний потенціал старшої вікової групи з позиції ресурсного підходу, що дало змогу створити теоретичну модель (стор.112-117). Систематизовано теорії старіння, визначено причини відмінностей в процесі старіння в Україні порівняно з країнами Заходу (стор.59-61, 78, 169, 219-222, 227,233-234, 245-247, 323). Визначено специфіку життєвих перспектив і побудови стратегії досліджуваної групи (с.184-185). Обґрунтовано проблемно-подієвий підхід, як інструмент аналізу життєтворчого компоненту соціального потенціалу людей старшого віку (стор.205-209). За допомогою комплексного підходу встановлено специфічні характеристики соціального потенціалу людей літнього віку в Україні (с.290-325, 355-359). Обґрунтовано положення щодо доцільності розгляду суспільства з позиції його ресурсних заходів та можливостей до створення потенціалу для власного розвитку (стор. 120, 183-186). Удосконалено типологічне структурування старшої вікової групи з позицій превалюючого типу життєвих стратегій (стор.326-335, 354-355). Встановлені функції життєвої перспективи як домінантного компонента в концептуалізованій структурі соціального потенціалу (стор.190-194).

Дисертаційна робота та автореферат написані з використанням наукового стилю мовлення, що відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук. Зміст роботи свідчить про фахову обізнаність дисертантки, демонструє її високий науковий рівень і здатність презентувати результати власних досліджень. Викладення отриманих М. П. Кухти наукових положень та висновків є логічним, послідовним та змістовним.

Значущість дослідження для науки і практики, впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання.

бар'єру, налагодження взаємозв'язків та покращення мережі інформування старших людей.

Упровадження в процес підготовки фахівців соціологічного та психологічного напрямів результатів дисертації, дасть змогу підвищити якість викладання ряду дисциплін, зокрема «Геронтосоціологія», «Соціологія молоді», «Соціологія сім'ї», «Вікова психологія».

Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях. Основні положення дисертації викладено в 21 науковій праці, з яких: 1 монографія, 20 статей в наукових фахових виданнях, в тому числі 2 статті, індексовані в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus, 2 статті в зарубіжних виданнях, індексованих в Російському індексі наукового цитування та Scopus. Апробацію матеріалів дослідження засвідчують 12 наукових праць, додатково відображають наукові результати дисертації 6 наукових праць. Основні положення дисертації і зміст автореферату є ідентичними. Опубліковані наукові праці та автореферат дисертації достатньо повно відображають основні положення дисертаційної роботи.

Дискусійні положення та зауваження

Оцінюючи докторську дисертацію М. П. Кухти як роботу завершену, підготовлену на високому науково-теоретичному рівні, яка має теоретичну і практичну значущість, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження:

1. В роботі на стор. 171 авторкою представлено умовний поділ частки представників старшої вікової групи, що реалізують активні життєві практики – це слухачі університету третього віку, члени громадських рухів та учасники загально-суспільних програм та частка соціально-активних людей похилого віку, проте в роботі не продемонстровано навіть приблизна кількісна частка таких категорій в досліджуваній групі.

2. Цікаво було б почути аргументи дисертантки щодо вибору об'єкта дослідження, а саме клієнтів будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, як низько-ресурсної групи досліджуваної категорії.

Обраний дисертанткою об'єкт перебуває в стані соціальної ексклюзії, який характеризується відірваністю від реалій, що вирують за стінами закладу соціальної несвободи (термін ООН), оточенням собі подібних, порушенням або відсутністю родинних зв'язків, деформацією соціальних ролей з одного боку, та свідомий вибір патерналістської моделі життя, апріорі не передбачає активну та ефективну участь в соціальному житті (стор. 278).

3. Сумнівно виглядає і кількість опитаних (N=2846). Вибірка систематична. Адже категорія осіб, що обслуговуються в закладах Міністерства соціальної політики Запорізької області, а саме в будинках-інтернатах для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю (дітей та молоді) за даними Державної служби статистики України кількість осіб налічувала у 2014 р. – 2779 ос., у 2015 – 2777 ос., у 2018 р. – 2813 ос.. Маємо розуміти, що контингент цих закладів складають не тільки літні люди, а також особи з інвалідністю віком від 18 років, особи з ментальними порушеннями тощо. До того треба додати певну кількість осіб, що відмовилися взяти участь в опитуванні. Тому потребує уточнення, яким чином реалізовувалась вибірка, представленого дослідження, де 32,9% опитаних обрали стратегію активної зміни/участі в житті (стор. 340).

Зазначені зауваження не впливають на загальну оцінку дисертаційного дослідження і мають скоріше дискусійний характер.

Загальний висновок про відповідність роботи встановленим вимогам

Аналіз тексту дисертації, автореферату і публікацій дозволяє зробити загальний висновок про самостійність, завершеність та високий науковий рівень дисертаційної роботи М. П. Кухти, результати якої є актуальними, теоретично і практично значущими.

Результати дисертаційного дослідження свідчать про широку обізнаність та високий професійний рівень здобувачки, вільне володіння науковим апаратом і методикою наукового аналізу. Вони характеризуються новизною та вирішують важливу наукову проблему.

Таким чином, дисертація Кухти Мирослави Павлівни «Соціальний потенціал людей старшого віку в сучасному українському суспільстві», подана до захисту на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології, є самостійним науковим дослідженням, що повністю відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами), а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та андрагогіки
КЗ «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради»

Підпис О. М. Дікова-Фаворської
засвідчую

О. М. Дікова-Фаворська

В.С.Фабріціус